

Mirosław Ponczek

Piłka nożna w Sosnowcu pod obcym panowaniem (1902 – 1918)

Słowa kluczowe: piłka nożna, Sosnowiec, 1902 – 1918.

Abstract

Football in Sosnowiec under stronge reign (1902 – 1918)

Words key: football, Sosnowiec, 1902 – 1918.

Sport's Club „Milowice”, founded in 1906, was the oldest soccer football formed in Sosnowiec under foreign rule 1902 to 1918. In 1908 they changed their name for Sports Society „Union” and Aleksander Rene and Edmund Pladek were the main club's administrators. The football team performed in white shirt with a red stripe (the second team with a black stripe). Another sport society (formed in 1910) which members also took up soccer, had strong links with local rolling – mill and cast iron foundry. Before the 1st World War they went on the pitch as „Orion”. In independent Poland Sports Society „Victoria” (football's section) was formed in Sosnowiec in 1918, while Sports Club „Sosnowiec” — a year later.

W okresie od 1902 do 1906 r. (czyli od czasu nadania Sosnowcowi praw miejskich do utworzenia Klubu Sportowego „Milowice”, pierwszej organizacji Sportowej w Zagłębiu Dąbrowskim) możemy mówić tylko o niezorganizowanych formach piłki nożnej. Wówczas istniały futbolowe drużyny podwórkowe w dzielnicach miejskich, najczęściej na terenie Milowic, Starego Sosnowca, Pogoni oraz Ludwika i Niwki (będącej wtedy poza obszarem Sosnowca). W tych „dzikich” drużynach futbolowych grali młodzieńcy i dzieci sosnowieckich górników oraz hutników i urzędników fabrycznych, m.in. francuskich i niemieckich fabrykantów. Podobno dzięki nim — po raz pierwszy w Sosnowcu (do 1906 r.) — pojawił się pierwowzór popularnej, używanej do dziś w grze, piłki futbolowej.

1. Pierwsze kluby sportowe w Sosnowcu (do 1914 r.)

Pierwsze kluby futbolowe i towarzystwa sportowe powstały w Zagłębiu Dąbrowskim w pierwszych latach XX wieku (1906 – 1908).

Szczególne położenie Zagłębia Dąbrowskiego — w tym Sosnowca — w najdalej na południowy zachód wysuniętym obszarze Królestwa Polskiego, na styku trzech zaborów, sprzyjało bez wątpienia przenikaniu idei oraz struktur organizacyjnych, wiążących się z ruchem sportowym oraz dojrzewaniem procesów w zakresie tworzenia klubów sportowych.

Pierwszy klub sportowy w Sosnowcu powstał w 1906 r. przy hucie Milowice. Nieco później utworzone zostały kluby w innych rejonach Królestwa Kongresowego i pozostałych ziemiach polskich¹.

KS „Milowice” był klubem przyfabrycznym². Działał on przez pierwsze lata nielegalnie. Do klubu należeli milowiccy i sosnowieccy hutnicy (Czerner, Heizeman, Goździk, Klimaszewski, Komoder, Krawczyk, Michałowski, Mura, Nogły, Szykowski, Wójcik). Trudno dziś ustalić jednoznacznie robotnicze lub też mieszczańskie pochodzenie pierwszych klubów sportowych w Sosnowcu. Przypisać jednak trzeba, że rewolucja 1905 – 1907 r. wpłynęła na radykalizację postaw członków rozwijającego się regionalnego ruchu sportowego w Zagłębiu Dąbrowskim pod zaborem rosyjskim³.

W 1908 r. doszło do zatwierdzenia statutu klubu, który przyjął nazwę Towarzystwa Sportowego „Union” (jako filia petersburskiego „Unionu”)⁴. Do

¹ Archiwum Państwowe w Łodzi (dalej: APŁ) Rząd Gubernialny Piotrkowski. Kancelaria Prezydialna. O towarzystwach gimnastycznych i sportowych w powiecie będzińskim do 1914 roku, sygn. 1172, k. 1 – 3, Por. W. Ferens, *Powstanie pierwszych zrzeszeń sportowych w Warszawie*, „Wychowanie Fizyczne i Sport” 1957, t. 1; Wybór materiałów do nauki kultury fizycznej, Warszawa 1963. Idem, *Charakter działalności polskich towarzystw sportowych w końcu XIX w. w Królestwie Polskim*, „Kultura Fizyczna” 1970, nr 11 – 12,

² Później powstały pierwsze kluby sportowe w Warszawie (KS „Marymont”) i w Łodzi (RTS „Widzew”). Nieco później także utworzono Stowarzyszenie Robotników i Robotnic „Siła” na Śląsku Cieszyńskim (1908). Również górnośląski KS „09” Mysłowice powstał po utworzeniu KS „Milowice”. Por. K. Hądzelek, H. Laskiewicz, R. Wroczyński, *Historia kultury fizycznej w Polsce*, Warszawa – Katowice 1974, s. 11 – 13 oraz H. Laskiewicz, *Robotnicza kultura fizyczna w Polsce w latach 1918 – 1939*, Warszawa 1971, s. 31 – 32 i H. Młodzianowska, E. Wnuk, *Z przeszłości RKS „Zagłębie”*, „Sport Robotniczy” 1968, t. 4, s. 124 – 143; także W. Góra (red.), *Sport robotniczy — tradycje, osiągnięcia*, Warszawa 1986, s. 8 – 12 i J. Hałys, *Polska piłka nożna*, Kraków 1986, s. 64 – 65.

³ S. Laskiewicz, *Robotnicza kultura fizyczna...*, s. 33; por. M. Łyszczarz, *Tradycje rewolucyjno-niepodległościowe młodzieży Zagłębia Dąbrowskiego*, „Wiadomości Sosnowieckie” 1958, nr 96, s. 7 i A. Radek, *Rewolucja w Zagłębiu Dąbrowskim 1894 – 1905 – 1914*, Sosnowiec 1929, s. 1 i n. oraz A. Bień, *W podziemiach Zagłębia, Płocka i Wrocławka 1912 – 1914*, Dąbrowa Górnicza 1930, s. 5 – 8.

⁴ M. Ponczek, *Prawie 80 lat temu*, „Wiadomości Zagłębia” (dalej: „WZ”), 1984, nr 1, s. 7. Idem, *Robotnicze korzenie zagłębiowskiego sportu*, „Sport” 1983, nr 216, s. 4. Także Relacja Józefa Torki, ur. 3 października 1909 r., zam. w Katowicach, ul. Plac Grunwaldzki 4 B/54. Por. G. Młodzikowski, *Genealogia społeczna i klasowe funkcje sportu w latach 1860 – 1928*, Warszawa 1970, passim.

utworzenia „Unionu” w Sosnowcu przyczynili się Aleksander Rene i Edmund Pladek⁵.

W latach 1908 – 1914 działały w TS „Union” trzy sekcje: piłki nożnej, cyklistów i kręglarska. Członkowie sekcji cyklistów mieli do dyspozycji własny tor betonowy w Milowicach o obwodzie ok. 200 m. Przeprowadzali tam treningi i rozgrywali zawody (używali rowerów i piłki, a kostiumy dla futbolistów sprowadzono z sąsiednich Katowic — leżały one po drugiej stronie rzeki Brynicy — w zaborze pruskim. W tym okresie największą żywotność w sosnowieckim „Unionie” przejawiali działacze i członkowie sekcji piłkarskiej. Składa się ona z dwóch drużyn. Uzupełniała ją grupa młodzieżowa. Piłkarze sosnowieckiego „Unionu” rozgrywali mecze z drużynami Towarzystwa Sportowego „Dąbrowa” Klubu Sportowego „Będzin” I i „Będzin” II (1906 – 1912)⁶, Klubu Sportowego „Germania” Katowice, Klubu Sportowego „Częstochowianka” Częstochowa, Klubu Sportowego „Sparta” Wolbrom, Klubu Sportowego „Sparta” Olkusz, Klubu Sportowego „Bytom” i „Nowy Bytom”, Klubu Sportowego „Trzebinia” oraz Szkoły Realnej w Sosnowcu⁷.

Pomimo dzielącej Zagłębie Dąbrowskie granicy z państwem niemieckim i austro-węgierskim — piłkarze TS „Union” utrzymywali kontakty z drużynami Górnego Śląska i Galicji⁸.

Sosnowiecka drużyna futbolowa „Unionu” grała w kostiumach białych z czerwonym pasem (drużyna rezerwowa występowała w białych koszulkach z czarnym pasem)⁹. Boisko klubu znajdowało się w Sosnowcu — u zbiegu ulicy Swobodnej i Starososnowieckiej¹⁰. Było ono własnością Skalskiego. Bilet wstępu na mecz kosztował w okresie poprzedzającym wybuch I wojny światowej — 20 kopiejek. Młodzież szkolna płaciła o połowę mniej, to jest 10 kopiejek¹¹.

Do sosnowieckiego „Unionu” garnęła się młodzież robotnicza i typowo mieszczańska. Pod względem narodowościowym Towarzystwo Sportowe „Union” składało się głównie z Polaków pochodzących z Zagłębia (Peterek, Kwapisz, Nalewka, Bińkowski, Rene, Pladek) oraz z Polaków mieszkających na Górnym Śląsku (Plich, Kandziora, Twardoch, Kiel). Do klubu należeli także

⁵ Składnica akt GKS „Zagłębie” Sosnowiec. Od KS „Milowice” do STS „Unia” Sosnowiec (1906 – 1939). Praca magisterska napisana przez Stanisława Kasztelana. WSWF, Poznań 1962, s. 12 – 16. Utworzenie KS „Milowice” w 1906 r. nie zostało odnotowane w syntezie z historii kultury fizycznej w naszym kraju: J. Gaj, K. Hądzulek, *Dzieje kultury fizycznej w Polsce w XIX i XX wieku*, Poznań 1991, s. 76 – 81.

⁶ Składnica akt GKS „Zagłębie”... (zob. S. Kasztelan, op. cit. s. 17 – 23).

⁷ KS „Będzin” I i KS „Będzin” II były, obok KS „Milowice” czy też TS „Dąbrowa” w późniejszej Dąbrowie Górniczej, jednymi z najstarszych klubów sportowych w Zagłębiu Dąbrowskim. KS „Będzin” istniał w latach 1906 – 1912 pod nazwą KS „Perkun”. Por. *Historia piłki pisana. Wiwat „Sarmacja” Będzin*, Będzin 1977, s. 4 – 5.

⁸ M. Ponczek, *Prawie 80 lat temu...*, s. 7.

⁹ Ibidem.

¹⁰ *Od KS „Milowice” do STS „Unia” Sosnowiec...*, s. 20 – 21.

¹¹ Ibidem.

działacze mieszczańscy pochodzenia niemieckiego i żydowskiego (Bringwald, Langer, bracia Heinzelmannowie, Oskar). W tym okresie w Sosnowcu i okolicy działało Towarzystwo „Gimnasta”. Potwierdza to odnaleziona w Archiwum Rodziny Kiepurów legitymacja nr 179 tego stowarzyszenia, wystawiona w lutym 1913 r. Franciszkowi Kiepurze, ojcu światowej sławy tenora Jana Kiepury. Jednym z członków zarządu tego stowarzyszenia był podpisany na tej legitymacji jako skarbnik — znany obywatel miasta — Patello (podpis prezesa jest nieczytelny)¹².

W początkach XX w. w Sosnowcu popularnością cieszyły się — obok piłki nożnej — również zawody kolarskie¹³ oraz wycieczki turystyczno-krajoznawcze. Działacze Sosnowieckiego „Union” urządzali je w rejon Jury Krakowsko-Częstochowskiej, na Górny Śląsk, do Krakowa oraz Łodzi i Warszawy. W sekcji kolarskiej oraz w organizowaniu przewodnictwa turystycznego wyróżnili się m.in.: Stanisław Bergiel, Leon Kwapisz, Władysław Stelmach. Bergiel i Kwapisz byli absolwentami Sosnowieckiej Szkoły Realnej, natomiast Peterek i Stelmach — robotnikami. Rene piastował godność prezesa klubu¹⁴. Sosnowieccy działacze spopularyzowali wycieczki bliższe w rejon Częstochowy, Myszkowa, Janowa i Złotego Potoku, również Zawiercia, Kroczyca, Żarek oraz Grodzka k. Będzina (na Górę św. Doroty)¹⁵. Ruch turystyczno-krajoznawczy mógł rozwijać się m.in. dzięki działalności przyjaciół i zwolenników Aleksandra Janowskiego (w II poł. XIX stulecia pracował on jako dyrektor Kolei Państwowych w Łazach). Upowszechnił ideę wycieczek turystyczno-krajoznawczych w Zagłębiu Dąbrowskim, a jego następcy (m.in. działacze sosnowieccy); rozwinęli działalność oświatowo-turystyczną. Do współpracy w tym zakresie przyłączył się też „Sokół”¹⁶.

W latach 1900 — 1906 na rzecz upowszechnienia ruchu sportowego w Sosnowcu działał również pionier zagłębiowskiego dziennikarstwa Wiktor Monsiorski. Pochodził on z rodziny nauczycielskiej; był absolwentem gimnazjum pinczowskiego oraz Wyższej Szkoły Wawelberga i Rotwanda (dał się poznać jako animator ruchu sportowego). W latach 1906 – 1907 współpracował z tygodnikiem PPS „Głos Zagłębia”, później „Kurierem Zagłębia” (organem prasowym Narodowego Związku Robotniczego). Po tym okresie Monsiorski został redaktorem naczelnym „Iskry” — sosnowieckiego tygodnika centrowo-prawicowego¹⁷. Prasa zagłębiowska nie pozostawała obojętą na to, co dzieje się w ruchu sportowym, a tym samym w kulturze fizycznej pierwszych lat XX w.

¹² Archiwum prywatne Jana Zielińskiego. por. M. Ponczek, *Jan Kiepura — Jego związki z piłką nożną*, „Sport wyczynowy” 2002, nr 7 – 8, s. 101 – 103.

¹³ Ibidem.

¹⁴ Ibidem.

¹⁵ Ibidem.

¹⁶ M. Ponczek, *Zagłębiowskie lata pioniera polskiej turystyki Aleksandra Janowskiego (1866 – 1944)*, „WZ” 1988, nr 36, s. 9.

¹⁷ Ibidem.

Towarzyszyła ona wydarzeniom związanym z rozwojem sosnowieckich sekcji piłkarskich i kolarskich i tego okresu¹⁸.

Początki kultury fizycznej w Zagłębiu Dąbrowskim związane były z dojrzewaniem stosunków gospodarczych oraz demograficznym tamtych lat, również z ewolucją ruchu narodowego i społecznego (z rewolucją 1905 – 1907)¹⁹. Kultura fizyczna w Sosnowcu (w tym również piłka nożna) była liczącą się formą obyczajowości i kultury Polaków zamieszkujących ten obszar ziem polskich.

2. Towarzystwa i kluby sportowe w ostatnim stadium I wojny światowej w Sosnowcu (1917 – 1918)

W ostatnim etapie I wojny światowej 1917 – 1918 na terenie Sosnowca powstawały nowe organizacje sportowe²⁰. W listopadzie 1917 r. utworzono tam Towarzystwo Kulturalno-Oświatowe „Świt”²¹ (istniało ono dotąd pod nazwą Zjednoczenia Młodzieży Polskiej). Towarzystwo posiadało sekcję sceniczną, chóralną, kulturalno-oświatową i sportową (piłkarską). Piłkarze „Świtu” rozgrywali mecze na terenie Dąbrowy Górniczej i Będzina z Towarzystwem Sportowym „Dąbrowa” oraz KS „Będzin”. Warto w tym miejscu podkreślić, że jeden z największych tenorów wszechczasów²², Jan Kiepura, wraz z swoim bratem „Ladisem” oraz kolegą szkolnym Waławem Sobolem — należeli do sekcji futbolowej tego sosnowieckiego towarzystwa. Rozwijali oni swoje sportowe talenty w Zagłębiowskiej Drużynie Harcerskiej „Błękitna” Dwójka²³ — w gimnazjum S. Staszica w Sosnowcu.

3. Z tradycji sportowych sosnowieckiego klubu sportowego „Orion” przy Walcowni Rur i Odlewni „Hr. Renard” (do końca 1918 r.)

Walcownia rur oraz odlewnia żeliwa w Sosnowcu, znajdująca się na pograniczu dzielnic tego miasta — Sielca i Dębowej Góry, leżących na wschód od dworca kolejowego Dańdówka — powstała u progu XX stulecia²⁴. Budowę

¹⁸ *Śląski Słownik Biograficzny*, pod red. J. Kantyki i W. Zielińskiego, t. 2. Katowice 1979.

¹⁹ „Głos Zagłębia” 1906 – 1907, „Kurier Zagłębia” 1907 – 1914 oraz „Iskra” 1910 – 1914. Również S. Krawczyk, *Tak zaczęła się zagłębiowska piłka*, „WZ” 1989, nr 17, s. 9.

²⁰ M. Ponczek, *Rozwój kultury fizycznej w Zagłębiu Dąbrowskim w latach 1864 – 1939*, Katowice 1992, s. 18 i n.

²¹ TKO „Świt” było poprzedniczką „Victorii” i „Unii” Sosnowiec. Por. Archiwum Państwowe w Katowicach. Oddział w Będzinie (dalej: APK-OB). Starostwo Grodzkie Sosnowieckie, Sosnowieckie Towarzystwo Sportowe „Unia”, sygn. 169.

²² „Sportowiec Zagłębia”, nr 1, 1 maja 1923, s. 4.

²³ APK-OB., sygn. 169.

²⁴ M. Ponczek, *Sport w życiu Kiepur*, „Katowicki Informator Kulturalny”, 1988, nr 10, s. 61 – 64. Idem, *Sport w życiu Jana Kiepur*, „Poradnik Muzyczny”, 1989, nr 7 – 8, s. 30 – 31 oraz „WZ” 1988, nr 45, Również Składnica akt GKS „Zagłębie” Sosnowiec. Od KS „Milowice” do STS

walcowni „Hr. Renard” rozpoczęto w latach 1904 – 1906²⁵; w kilka lat później akcje jej wykupił francuski koncern Societe Anonyme et Acierces, produkujący rury (po II wojnie światowej – Huta „Cedler”)²⁶. Nieformalne początki klubu sportowego usytuowanego przy walcowni rur i odlewni żeliwa w Sosnowcu sięgają roku 1910. Odtąd bowiem robotnicy oraz w większości urzędnicy francuscy i polscy (zatrudnieni w tej fabryce) rozgrywali pomiędzy sobą koleżeńskie mecze futbolowe. Naśladowała ich okoliczna młodzież oraz dzieci pracowników w hucie „Hr. Renard”. Niezrzeszeni jeszcze entuzjaści i sympatycy piłki nożnej zorganizowali wtedy własną drużynę. Mecze pomiędzy ulicami i kamienicami zamieszkałymi przez pracowników wspomnianej fabryki rozgrywano na pobliskich łąkach, a bramki wyznaczano z drążków. Za kostiumy służyły sfastrygowane „koszule z obciętymi rękawami oraz przenoszone spodnie, skrócone przeważnie do wysokości kolan”²⁷.

Około pięć lat później, jeszcze przed wybuchem I wojny światowej w 1914 r., przy walcowni rur i odlewu żeliwa „Hr. Renard” w Sosnowcu doszło do prób zalegalizowania istniejącego klubu pod nazwą „Orion”. Według dokumentacji znajdującej się w sosnowieckiej Hucie „Cedler” w okresie I wojny światowej prowadzona była działalność sekcji piłkarskiej tego klubu. Do członków zarządu KS „Orion” i jego zawodników (futbolistów) należeli m.in.: Jan Bałaziński, Franciszek Bernard, Franciszek Cieślik, Józef Cudak, Leon Jędrosz, Kazimierz Mikuszewski, Edward i Józef Moczarscy, Marian Muszyński, Władysław Spyt, Antoni i Marian Wiaderny, Antoni Wolny, Stefan i Karol Zarębscy, Władysław Zemła²⁸.

Ruch sportowy w Sosnowcu, którego znaczącą formę stanowił futbol — podobnie jak na pozostałym obszarze Zagłębia — nie był jednolity pod względem ideologicznym. Ścierały się w nich różne odcienie polityczne (narodowe, chrześcijańskie, socjalistyczne). Jego sympatycy w większości dystansowali się wyraźnie politycznych deklaracji. Widzieli w sporcie raczej atrybuty uniwersalne, nie pozbawiające jednak aspiracji interesujących Polaków, jako naród. Wartości reprezentowane przez ruch sportowy na tym terenie (pod zaborem rosyjskim) dotyczyły nie tylko strony związanej z kultywowaniem i rozwojem walorów łączących się z aktywnością fizyczną miejscowej ludności.

„Unia” Sosnowiec (1906-1939). Praca magisterska napisana przez Stanisława Kasztelana..., s. 31 – 32 oraz J. Hierowski, *Jubileusz 60-lecia sportu Zagłębia Dąbrowskiego*, Sosnowiec 1970, s. 1 – 17. Zob. też M. Ponczek, *Działalność organizacji paramilitarnych i sportowych w Zagłębiu Dąbrowskim*, „Przegląd Historyczno Wojskowy”, R. I, nr 1 (182), 2000, s. 79 – 80.

²⁵ Por. „Sarmacja” ma 70 lat, „WZ” 1987, nr 46, s. 8 oraz *Kłopoty siedemdziesięciolatka*, tamże, nr 11, s. 7.

²⁶ R. Kołodziejczyk, M. Markowski, *Ziemia olkuska podczas I wojny światowej*, [w:] *Dzieje Olkusza i regionu olkuskiego*, opracowanie zbiorowe pod red. F. Kiryka i R. Kołodziejczyka, Warszawa – Kraków 1978, t. 1, s. 573 – 574.

²⁷ J. Przemsza-Zieliński, *Sosnowiec znany i nieznan*, Sosnowiec 1992, s. 86 – 87.

²⁸ J. Jaros, *Narodziny miasta i jego dzieje pod obcym panowaniem*, [w:] *Sosnowiec. Zarys rozwoju miasta*, pod red. H. Rechowicza, Warszawa – Kraków 1977, s. 33.

Stanowiły przede wszystkim treść przemian narodowych, społecznych i kulturalno-cywilizacyjnych, tak charakterystycznych dla ziem polskich zaboru rosyjskiego drugiej połowy XIX i początków XX w.

W końcowym okresie I wojny światowej i obcej okupacji istniały nieliczne kluby i towarzystwa sportowe²⁹. Stały się one jeszcze bardziej widoczne w okresie przed i po powstaniu Polski Niepodległej. Wzorce organizacyjne i doświadczenia wyniesione z lat 1917 – 1918³⁰ odegrały zasadniczą rolę w rozwoju oraz utrwaleniu kultury fizycznej, a więc i futbolu w tym regionie.

²⁹ J. Przemsza-Zieliński, *Sosnowiec...*, s. 87. Por. J. Ziółkowski, *Sosnowiec. Czynniki rozwoju miasta przemysłowego*, Katowice 1960, s. 64.

³⁰ Składnica akt Huty „Cedler” w Sosnowcu. Kronika Towarzystwa Sosnowieckiego „Polonia”, maszynopis, bez sygn., s. 1. Zob. też M. Ponczek, *Z międzywojennych dziejów klubu sportowego „Hr. Renard” w Sosnowcu*, [w:] *Prace Naukowe Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Częstochowie*. Seria: *Kultura Fizyczna*, zeszyt III, pod red. J. Rodziewicz-Gruhn i E. Małolepszego, Częstochowa 2000, s. 29 – 30; *Początki zorganizowanego sportu polskiego na Górnym Śląsku i w Zagłębiu Dąbrowskim (do roku 1918)*, [w:] *Prace Naukowe WSP w Częstochowie*. Seria: *Kultura Fizyczna*, zeszyt III... , s. 24 – 25.